

a. Vakıf ve Vakıf İnsan Tanımı

Sözlükte, tasarruftan alıkoymak, habsetmek anlamına gelen vakıf terim olarak, bir mülkün menfaatini insanlara tahsis edip, aslını ebediyyen Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, mülk edinme ve edindirmekten alıkoymaktır.[1]

Tanımdan da anlaşılacağı üzere vakıf, mülkün/servetin insanların yararına kullanılmak üzere Allah yoluna adanmasıdır. Dolayısıyla insan yararına olmayan ve Allah'ın ölçülerine uymayan işlerde vakıf söz konusu değildir.

Buna göre Kur'ân'ın ifadesiyle "Biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz"[2] diyen her müslüman malı ve canıyla bir anlamda vakıftır. Bu nedenle müslümanın aklı, malı, canı, namusu ve dininin dokunulmazlığı vardır ve bunların hepsi son derece saygın ve değerlidir.

Yeryüzünün en önemli ve en eski mabedi olan Ka'be'nin Hz. Adem

tarafından inşa edildiği[3] ve onun Allah'ın Evi olarak isimlendirilişi düşünülürse, ilk vakfın ilk insanla başladığı ve ibadet temeline dayandığı kolayca anlaşılır. Onun için İslam Hukukçuları, vakıfta kurbeti, yani vakfın Allah'ın hoşnutluğunu kazanarak O'na yakın olma arzusu ile yapılmış olmasını vakfın temel şartı saymışlardır.[4] Dilimizde şöhret bulan şu deyimler, insan olarak her şeyimizi Yüce Yaratıcıya borçlu olduğumuzu ve onları O'nun hoşnutluğunu kazanabilmek için uğruna harcamamızın gerekli olduğunu ifade etmektedirler:

Haydan gelip Huya gitmek:[5] Hay kelimesi Yüce Allah'ın ismidir. 'O' demek olan Hû zamiri de O'na işaret eder. Allah'tan gelip, sonunda O'nun huzuruna döndürüleceğimizi anlatan bu deyimle ilgili pek çok ayet yer alır Kur'ân'da.[6]

Fî sebîlillah: Allah yolunda, Allah uğruna demek olan ve hiç karşılık beklenmeden yapılan işler için kullanılan[7] bu deyim pek çok ayette geçmektedir.[8] Yüce Allah'ın kullarının hiçbir şeyine muhtaç olmadığı ortadadır. Ama O, yaratıklarına yapılacak olan hayır ve yardımı kendine izafe ederek konunun önemine dikkat çekmiş ve insanları buna teşvik etmiştir. Buna göre Allah'ın yaratıklarına yardım, adeta O'na yardım demektir. Onları sevip saymak, onların yaratıcısını sevip saymaktır.

Hasbeten lillah: Karşılık beklemeden, Allah rızası için yapılan işler için kullanılan bu ifade de 'Fî sebîlillah' deyimini ile paralellik arz etmektedir. Kendini hiçbir beklentisi olmadan ve isteyerek insanlığa hizmete adayan kimseler için 'hasbî insan' yapılan işe 'hasbî iş' ve 'hasbîlik'[9] denmiştir.

Allah'a adanmışlık demek olan 'kurban ibadeti' de insanları fedakarlığa alıştırmaya ve insanlara yardım etme hedefine yönelik olarak emredilmiştir. Allah uğruna can feda etmek demek olan 'şehidliğin' asıl hedefi de insanlığın temel haklarını korumak değil midir? İnsanlık tarihinde Allah'a adanmışlığın en güzel örneklerini, "Ben seni boğazlamakla emrolundum, ne diyorsun?" diye soran babası İbrahim'e "Babacığım, emrolduğun işi yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın"[10] diyebilen Hz. İsmail'de ve daha çocuğuna hamile iken "Rabbim, karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım, adağımı kabul buyur"[11] diyen Hz. Meryem'in annesinde görmekteyiz.

İşte vakıf kurumu, Kur'ân'da ısrarla üzerinde durulan sadaka ve infakın kurumsallaşmış ve devamlı hale getirilmiş şeklidir. Vakıf, mülkü duran, fakat hizmeti duragan olmayan, sürekli akan, hizmet halinde olan bir kuruluştur. Vakfın hizmet amacı duragandır değişmez. O, Yüce Allah'ın yaratıklarına hizmet için vardır. Ama vakfın hizmet alanları çeşitlidir ve devamlıdır.

Din, dünya, evren bütünüyle hep insan içindir. Tüm güzellik ve donanımlarıyla evren insan için yaratılmış, yeryüzü insan için süslenip bezenmiş, canlı-cansız her şey insanın emrine verilmiş, hizmetine sunulmuştur. Peygamberler insan için gelmiş, kutsal kitaplar insan için inmiştir. Melekler bile insanın hizmetine sunulmuşlardır. Onlar, Yüce Yaraticının emriyle insanlığın atası Adem'e saygı secdesine kapanarak bunu sembolik olarak ifade etmişler, savaş ve benzeri zor zamanlarda onların yardımına gelmişlerdir. İşte vakıf kurumu da insan için oluşun somut bir göstergesidir. Kur'ân'dan okuduğumuz şu ayetler bu söylediklerimizi en güzel bir biçimde ifade etmektedirler: "O Allah, sizin için yeryüzünü bir döşek[12], bir beşik[13], durulacak bir yer[14], bir sergi[15] yaptı ve size boyun eğdi." [16] Sizin için göklerde ve yerde olan her şeyi[17], güneşi ayı[18], geceyi gündüzü[19], denizleri[20], gemileri[21], nehirleri[22], hayvanları[23] sizin emrinize verdi." Ayetlerde geçen 'sizin için' ifadesi cümlede öne alınarak yeryüzünün insanlık için yaratılıp bezendiğine vurgu yapılmıştır.

Evet, kainatta her şey insan içindir, insan da Allah içindir. Buna karşılık, insan da Yüce Yaraticısına muhtaç ve O'na bağlı olarak O'nun rıza ve hoşnutluğunu kazanmak için yaratılmıştır. Bu ise, insanın Yüce Yaraticı tarafından kendisine emanet olarak verilen her şeyini, imkanlarını, saygınlığını, malını ve canını O'nun uğruna feda etmesiyle mümkündür. Bu fedakarlık, insanın dünya ve ahirette değerini artıracak ve onu mutlu edecektir. Bu gerçeği vurgulayan ayetlerden bir kaç şöyledir: "Doğrusu Allah, müminlerin mallarını ve canlarını, onlar için hazırlanmış olan cennet karşılığında satın almıştır. Onlar Allah uğruna savaşır, o uğurda öldürürler ve can verirler.. O halde O'nunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. Gerçekten bu, çok büyük bir kazançtır." [24] "De ki, doğrusu benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep, eşi ortağı olmayan alemlerin Rabbi Allah içindir. Ben bununla emrolundum ve ben müslümanların ilkiyim." [25] "Kim Allah'a güzel bir ödünçle ödünç verirse, Allah da onun karşılığını kat kat fazlasıyla verir, ayrıca onun için çok değerli ödüller vardır." [26]

Tüm her şey Yüce Allah'a muhtaçtır, O'nun hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Buna rağmen O, Kur'ân'ında "Allah'a yardım etmekten, Allah'a ödünç vermekten, Allah'a satmaktan.." bahseder. Bu ifadeler, O'nun kullarına hizmet ve yardımın O'na hizmet ve yardım olduğunu çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır. Aynı şekilde savaşlarda elde edilen ganimetlerin Yüce Allah'a ait olduğuna vurgu yapılarak, kamu yararı hizmet alanının en başına konur. "Sana ganimetlerden soruyorlar: De ki: Ganimetler Allah ve Peygamberine aittir.." [27] "Biliniz ki ganimet olarak elde ettiğini şeylerin beşte biri Allah'a, peygamberine, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir." [28]

Her şeyin insan için oluşu ilkesi doğrultusunda insanı doğrudan yahut dolaylı olarak ilgilendiren her alanda vakıflar kurularak bu hizmetler çok yönlü olarak sürdürülmüş, sonuçta her topluma nasip olmayan özellik ve güzellikte bir 'Vakıf Medeniyeti' oluşmuştur. Sonuçta Cemil Meriç'in "Osmanlı toplumunda dram yoktu ki roman oluşsun" [29] dediği Osmanlı döneminde kayıtlara geçen vakıfların sayısı 26.300 ü bulmuş ve bunların 1400 kadarı da hanımlar tarafından kurulmuştur. [30] Bunların içerisinde göçmen kuşların ve kimsesiz sokak hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan vakıflar olduğu gibi, hizmetçilerin kırdığı veya ziyan ettiği eşyaların, onların şahsiyet ve haysiyetleri zedelenmeden ödenmesi için kurulmuş olanlar da vardır. Öyle ki Fransız Comte de Bonneval, Osmanlı topraklarında gördüklerini şu şekilde dile getirmekten kendini alamamıştır: "Osmanlı Ülkesinde verimsiz ağaçların sıcaktan kurumasına meydan vermemek üzere hergün sultanmaları için işçilere para vakfedecek kadar çılgın Türkler görmek mümkündür." [31]

En büyük Vâkıf, insanı en mükemmel bir biçimde yaratan, tüm evreni donatıp insanın hizmetine sunan ve tüm bunları karşılıksız veren Yüce Allah'tır. Vakıf da inanan inanmayan tüm insanlara ve tüm diğer canlılara karşılıksız veren, sayısız nimetler bahşeden Yüce Allah'ın Rahman, Vehhâb (Her türlü nimeti karşılıksız bol bol veren), Razzâk (Yaratılmışlara faydalanacakları şeyleri ihsan eden), Latîf (İnce ve sezilmez yollardan kullarına çeşitli faydalar lutfeden), Mukît (Her yaratılmışın azığını veren), Kerîm (Keremi bol olan), Vedûd (Sevgi kaynağı olan, iyileri hep seven ve sevdiren), Kayyûm (Her şeyi ayakta tutan, ayakda duralimkesi için ihtiyacı olan her şeyi bahşeden) Velî (İyilere hep dost olan), Vekîl (İşleri en güzel ve mükemmel bir biçimde planlayıp icra eden), Berr (iyilik ve ihsanı bol olan), Ğanî (Çok zengin ve her şeyden müstağni olan), Nâfi' (Hep hayır ve faydalı şeyleri yaratan) sıfatlarının tecellisi, kulları eliyle o sıfatların yansıması ve O'nun ahlakıyla ahlaklanmanın bir göstergesidir.

"Ben, bu irşad görevime karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum, benim mükafatım ancak alemlerin Rabbi olan Allah'a aittir"[32] diyen peygamberler de vakıf insanı gönül adamlarıdır. İşte vâkıf/vakıf adamı, sahip olduğu şeyleri insanlığın hizmetine sunmakla Allah ve peygamberinin ahlakıyla ahlaklanmak isteyen, insanlık sevdalı gönül adamıdır. İslama göre insan Yüce Yaratıcısını tanır ve O'nu her şeyinden fazla sever. Allah sevgisinin bir göstergesi de O'nun yaratıklarına sevgi göstermektir. 'Yaratılanı severiz Yaratandan ötürü' ilkesinin esprisi de burada yatmaktadır.

İnsanın yaratılışında, özünde insanlara ve diğer canlılara yardım etme temayülü vardır. Ayrıca insan ölümsüzleşme arzusu ile dopdoludur. Ona biçilen seksen-yüz yıllık bir ömür onun bu arzusunu tatmin edememektedir. Bu yüzden o, bu dünyadan ayrıldıktan sonra da geride bıraktıklarıyla anılarak yaşamak istemektedir. İnsanın bu ölümsüzleşme arzusu ilk insan Hz. Adem'in şahsında net bir şekilde kendini göstermiştir. Kur'ân'a göre Hz. Adem'i yasak meyveden yemeye götüren ve onun cennetten kovulmasına sebep olan şey de, onun Allah'ın meliklik ve ebedilik sıfatlarına özenmesinden[33] başka bir şey değildir. Kur'ân'da insanların dünya hayatında yaşadıkları ömrü, öteki dünya dediğimiz ahiret yurdunda 'bir gün yahut birkaç saat' olarak değerlendirdiğini anlatan ayetler vardır. İşte tarih boyunca insan özündeki bu tutkusunu, geride kalıcı eserler bırakarak tatmin etmeye çalışmıştır.

Özetleyecek olursak insanın ölümsüzleşme tutkusu, Yüce Yaratıcının ahlakıyla ahlaklanıp O'nun ve kullarının takdirini kazanma arzusu, ölümünden sonra hayırla anılma iştiağı, insan sevgisi ve insana hizmet sevdası, başkalarının mutluluğu ile saadete erme duygusu vakfın oluşmasındaki en önemli etkenlerdir. Bu dinî ve insanî etkenler tarih boyunca pek çok alanda, pek çok kahramanın / vakıf insanların yetişmesini sağlamıştır. Tarihe malolmuş bu insanlar herkese açık olan hayır pazarlarında adeta birbirleriyle yarışmışlar ve kendilerinden sonraki kuşaklara örnek olmuşlardır.

b. Vakıf İnsan Kimdir ve Nasıl Olunur?

Vakıf insanlar, kendilerini, enerjilerini, mallarını, hüner ve maharetlerini insanlığa adayan gönül adamlarıdır. Onlar, insanlık ve varlık sevdalısı/delisi kimselerdir. Delicesine seven, delicesine veren, delicesine didinen insanlar. Digergam, önceliği hep öteki/başkası olan, fütüvvet ve îsâr[34] ruhuna sahip erlerdir. İnsanlığın hizmetkarı olmayı en büyük şeref kabul eden, hayır pazarı, iyilik ve güzellik çağlayanı, erdem deryası olan can dostlardır. Yaratılan her şeyi Yaratandan ötürü sevmeyi marifet bilen gönül doktorlarıdır. Onlara bu engin ufku bizzat Hz. Peygamber çizmiştir. O şöyle buyurur: "Merhamet, sizin anladığınız şekilde yalnızca birbirinize olan merhamet değildir. Asıl merhamet bütün yaratıkları kuşatan merhamettir, evet bütün mahlukatı kuşatan bir merhamet." [35]

Sahip oldukları maddî ve manevî her şeyin asıl sahibi olarak Yüce Yaratıcıyı görerek onları O'nun uğruna, O'nun yaratıklarının hizmetine sunan fedakarlık anıtları. Umudun bittiği yerde umut, çarelerin tükendiği yerde çare, ışıkların söndüğü yerde ışık olanlar. Onlar, ateşin etrafında dönen pervaneler gibi, çoğu zaman ışıktan yararlanmak ve yararlandırmak için kendilerini feda ederler.

Onlar değişik isimlerle görünürler. Kimi zaman peygamberdir onlar, kimi zaman havarî, kimi zaman sahabe, kimi zaman velî, kimi zaman ermiş, kimi zaman sûfî, kimi zaman alperen, kimi zaman kurtarıcı, kimi zaman yönetici, kimi zaman rütbeli, kimi zaman sıradan kişidirler; kimi zaman kızılây, kimi zaman akut olurlar. Farklı isimler, farklı alanlar, farklı giysiler, farklı rütbeler, farklı coğrafyalarda görünmüş olmaları çok da önemli değildir onlar için. Onlar için önemli olan insana ve var olan her şeye hizmetkar olmaları ve bunu gösteriş, birilerine yaranmak için değil sırf Yüce Yaratıcıya yaranmak, O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yapmalarıdır. O'nu sevdikleri için, O'nun yarattıklarını sevenler ve O'nun yaratıklarına hizmeti, O'na ibadet görenlerdir onlar. Halka hizmeti, Hakka ibadet olarak algılayanlardır.

Peki onlar tüm bu ruh ve duyguyu, bu doluluk ve canlılığı nereden alıyorlar? Onlardan ve onlar gibi olmak için neler yapılmalıdır?

Onlar, her şeyden önce O'nu tanıyorlar, O'nun yaratıklarını tanıyorlar, onların değerini anlıyorlar, niçin yaratıldıklarını biliyorlar, dünyaya geliş gayelerinin farkına varıyorlar ve O'na yaklaşmak için O'nun yaratıklarına hizmeti yegane gaye ediniyorlar. Bu yüce ruhu O'ndan alıyorlar kısaca. Çünkü O'dur, tüm özellik ve güzellikleriyle evreni yaratan, bezeyen ve donatan. O, insanı kendisi için/kendini tanıması için, evreni ise insan için yaratmıştır.

Nitekim Yüce Yaratıcı, Kitabı'nın daha başında o güzel insanların tanımını vererek onlardan olmaya yönlendirir kullarını. Kur'ân'ın ikinci suresinin başında tanımlanan bu

güzel insanların temel özelliklerinden biri şöyle ifade edilmiştir: "Onlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler/harcılar"[36] Bu kısa cümlede şunlar dikkatimizi çekmektedir: 'Rızık olarak verdiklerimizden' buyurularak, insanın sahip olduklarının asıl sahibinin Yüce Allah olduğuna işaret edilmiştir. O'nun verdiği, O'nun istekleri doğrultusunda harcamak. Öte yandan 'verdiğimiz mallardan' denmemiş de rızık kelimesi özellikle kullanılmıştır. Bu şekilde, insana faydası olan ve helalinden kazanılan şeylerden verilmesine vurgu yapılmıştır. Cümlenin başındaki 'min' edatı, 'bir kısmından' anlamındadır, dolayısıyla insandan sahip olduğunun tamamı değil, bir kısmını vermesi istenmektedir. Cümlenin sonundaki 'infak ederler' fiili sürekliliği bildirir. Buna göre müttekîler, kesintisiz infak edenlerdir. Rızık ve infak kelimeleri, yalnızca malî harcamalarla sınırlı olmayıp, sahip olunan her şeyi içine almaktadırlar. Zaten cümlenin başındaki 'mâ' edatı da buna işaret eder. Buna göre müslüman, sahip olduğu konumu, kabiliyeti, ilmi, evladı ve diğer malî imkanları Allah yolunda kullanmaya infak etmeye gayret eden kimsedir.

O güzel insanlardan biri olan Cüneyd Bağdâdî ideal insan tipini sûfî diye isimlendirerek şöyle tanımlar:

"Sûfî/Arif toprak gibidir. Üzerinde iyi kötü herkesi ve her şeyi taşır. Bulut gibidir, herkesi gölgelendirir. Yağmur gibidir, herkese rahmet olur yağar. Üzerine atılan her türlü pisliği içinde eriten, temizleyen ve içinden güzel şeyler bitirerek o pislikleri güzelliklere dönüştüren verimli bir topraktır o."[37]

"Evet vakıf insan öyle bir hizmet ehlidir ki, onun hali, uzun yollar boyunca binbir canlıya, insana, hayvana, ağaca, güle, sümbüle, bülbüle hayat vererek akıp giden ırmağa benzer. Bu ırmağın varacağı menzil de Yüce Yaraticının ebedî vuslat deryasıdır."[38]

Aynı konuda Hz. Mevlana da şunları söyler:

"Şefkat ü merhamette güneş gibi ol!

Başkalarının kusurlarını örtmede gece gibi ol!

Sehavet ü cömertlikte akarsu gibi ol!

Hiddet ü asabiyette ölü gibi ol!

Tevazu ve mahviyette toprak gibi ol!

Oldğun gibi görün, görüldüğün gibi ol!"

Onları bu güzelliklere sürükleyen şeyler genel olarak şunlardır: Yüce Allah'ın ahlakıyla ahlaklanma tutkusu; O'nun hoşnutluğunu kazanma coşkusu; güzel insanlara benzeme ve onlarla birlikte anılma arzusu; cömertlik, hayırseverlik, yardımseverlik gibi güzel iz ve eserlerle anılma ve bu yolla ölümsüzleşme sevdası; Ahirette kalıcı mükafatlara nail olma isteğidir. Bu duyguları sürekli canlı ve zinde tutmak gerekir ki o güzel insanlardan olunabilsin. Bunun için de dünyanın sonlu olduğunu, kalıcı olanın güzelliklerle anılma ve gönüllere girme olduğunu bilmek gerekir. Sahip olduğumuz değerlerin bize emanet olduğunu, onlara bizim de hiç sahip olamayabileceğimizi, yahut bir gün elimizden alıniverileceğini düşünmek gerekir.

Şu dizeler, kulağımıza küpe olsun ve hep bizim yolumuzu aydınlatsın:

"Kâmil odur ki koya her yerde bir eser,

Eseri olmayanın yerinde yeller eser." (Hadimî)

"Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey eseri,

Bir eşek göçtü mü, ondan da nihayet semeri." (M. Akif Ersoy)

"Hayvan ölür semeri kalır, insan ölür eseri kalır.

Gidenin değil, bırakmayanın ardından ağlamalı.

Bırakanın da bıraktığı yerden devam etmeli." (Şeyh Edebali, Osman Gazi'ye
Nasihat)

"Geldi geçti ömrüm benim, Şol yel esip geçmiş gibi.

Hele bana şöyle gele, Şol göz yumup açmış gibi.

Bir hastaya vardın ise, Bir içim su verdin ise.

Yarın anda karşı gele, Hak şarabın içmiş gibi." (Yunus Emre)

Her şeyin bir karşılık/bir çıkar beklentisiyle yapıldığı günümüzde, hiçbir karşılıksız iş yapan güzel insanlara ne kadar muhtacız! Onlara ve onlar gibi olmaya çalışanlara ne mutlu!

Kaynaklar

.....

[1] Bilmen Ömer Nasuhi, Hukuk u İslamiyye, IV, 294; Öztürk Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara, 1995, s, 49; Vehbe Zühaylî, İslam Fıkhı Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, X, 243 . [2] 2 Bakara 156. [3] Muhammed Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş, İstanbul, 1981, s, 27. Tarihî rivayetler ve mevcut eserler gösteriyor ki dünyada vakıf en evvel dinî olarak başlamış ve zamanla insânî, medenî, ictimâî olmak üzere tenevvü etmiştir. Pakalın M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, III, 577. [4] Bkz. Öztürk Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, Ankara, 1995, s, 63. [5] Gölpınarlı Abdülbâki, Tasavvuftan Dilimize...,s, 154. [6] Bkz. 2 Bakara 156, 28, 245, 281; 10 Yunus 56; 30 Rûm 11; 41 Fussilet 21. [7] Bkz. Doğan Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, s, 383. [8] Bkz. 2 Bakara 154, 190, 195, 244, 246, 261, 262, 273.. [9] Bkz. Doğan Mehmet, age, s, 446. [10] 37 Yasin102.

[11] 3 Alu Imran 35. [12] 2 Bakara 22. [13] 20 Taha 53, 43 Zuhruf 10. [14] 40 Mümin 64. [15] 71 Nuh 19. [16] 67 Mülk 15. [17] 22 Hac 65, 31 Lokman 20, 45 Casiye 13. [18] 13 Ra'd 2, 14 İbrahim 33, 16 Nahl 12 [19] 14 İbrahim 33. [20] 45 Casiye 12. [21] 14 İbrahim 32. [22] 14 İbrahim 32. [23] 22 Hac 36, 36 Yasin 72. [24] 9 Tevbe 111. [25] 6 Eanam 162-163. [26] 57 Hadid 11, 66 Teğabün 17, 2 Bakara 245. [27] 8 Enfal 1. [28] 8 Enfal 41; 59 Haşr 7. [29] Topbaş O. Nuri, Vakıf Hizmet İnfak, İstanbul, 2002, s, 31. [30] Kazıcı Ziya, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul, 1985, s, 43-44; Topbaş O. Nuri, age, s, 34, 40. [31] Topbaş O. Nuri, age, s, 29. [32] 26 Şuarâ 109, 127, 145, 164, 180. [33] Bkz. 7 Araf 20, 20 Taha 120. [34] Fütüvvet, yardımlaşma ve dayanışma ruhu; i'sar ise, kendisi ihtiyaç halinde olduğu halde, başkalarının ihtiyacını giderme ve onlara yardım etme şuurudur. Haşr suresi 9. ayette buna işaret edilmiştir. [35] Hâkim, Müstedrek, IV, 185. [36] 2 Bakara 3. [37] Kuşeyrî, er-Risaletü'l-Kuşeyriyye, Beyrut, 1993, s, 315. [38] O. N. Topbaş, age, s, 138-139.